A vers mint egész szólít meg bennünket

Visky Andrással Szilágyi Aladár beszélgetett

Szilágyi Aladár (■): *Engedelmeddel, egy rám vonatkozó személyes utalással kezdeném a beszélgetésünket. Bocsánatos vétek, hiszen a témafelvetésem hozzád, a verskötetedhez (is) kapcsolódik. Jóapám rám hagyta örökül a legutolsó Bibliáját. Ez is – akár az előzőek – a „Szilágyi Sándor-féle bővített kiadás" volt. Rengeteg oldaljegyzet, piros vagy fekete tintával ejtett aláhúzás, kiemelés, utalás található benne, s a Könyvek könyvének elejére-hátuljára bekötött lapok, tele „bolhavesényi" betűkkel rótt reflexiókkal, elmélkedésekkel. Gondolom, részedről nem idegen ez a viszonyulás, hiszen amellett, hogy azt vallod, számodra „egyetlen könyv a Biblia", azt a verseidben továbbgondolod, továbbértelmezed…*

Visky András (▼): Én emlékszem ezekre a Bibliákra, az édesapádéra is, az apám általunk tisztelettel és szeretettel őrzött Bibliáira is. Éppen azért is fontos ez nekem, mert ők voltak azok, akik továbbírták ezt a könyvet, és azok a kommentárok, amelyek lapszélen megjelentek, vagy a belehelyezett lapokon föllelhetők, egy végtelen könyvnek a továbbírásai. Számomra nagyon inspiratív ez az úgynevezett „borgesi végtelen könyv" terminus, ami azt jelenti, hogy soha nem nyitható ki ugyanott egy könyv, mert a könyv megnyitja az olvasóját is, s ebből következően a könyv mindig mást mutat fel önmagáról. Azt hiszem, ez különösképpen érvényes a Szentírásra, mely akkora hagyományt mozgat, hogy bármelyik megnyitásánál elkezd visszhangozni. Számomra ehhez a hagyományhoz hozzátartoznak ezek az emberek, akik közvetítették felém a Bibliát mint Isten cselekvésének a történetét.

■: *Apropó, a borgesi végtelen könyvtár emlegetése telitalálat részedről, ugyanis minapi olvasmányaimból jegyeztem ki – és most fényesen látom beigazolódni – egy John Barrow nevű angol asztrofizikus és matematikus idevágó gondolatait: „A végtelen és a könyvek bizonyos értelemben összetartoznak. Gondolok itt a végtelen történetekre, az összes lehetséges történetet tartalmazó könyvtárakra, a valaha megtörtént és soha meg nem történt eseményeket maradéktalanul leíró könyvekre, az önmagukat író és az önmagukról szóló könyvekre." Stimmel, ugye?*

▼: Igen… Mert az univerzumnak az érzékelése van benne, a végtelenségnek az érzékelése, és ez egy nyelvi esemény egy könyvben. Ugye, egy nyelv végtelen lehetőségeket rejt magában, és az írás – különösen a vers – nem egyéb, mint a nyelvet elvinni a maga határáig, és olyan jelentéseket föltárni benne, amelyek korábban nem mutatkoztak meg sem az író, sem az olvasó számára. A végtelen lehetőség számomra még azt is jelenti, hogy végtelen lehetősége van annak, hogy dolgozzam önmagamban. A könyvírás nem egyéb, mint egy befelé elvégzett munka. Éppen a részecskefizika meg az asztrofizika ott találkozik, hogy a végtelen befelé is végtelen, nem csak kifelé, és ha befelé tartunk, a lelkünk irányába, ott is a végtelennel találkozunk. És a nyelv emlékszik erre a végtelenre. Mindkét irányba.

■: *Az tapasztalható, ahogy a verseid – nem csak a verseid – átitatódnak akár paratextuális, intertextuális formában a Szentírás szövegeivel. Ha jól érzékelem, inkább a Károli-féle szövegeket preferálod, mint az újabb fordításokat. Elárulom, annak idején, megboldogult főgondnok koromban volt egy javaslatom az Egyetemes Magyar Zsinat színe előtt, mely szerint üdvös volna, ha lelkipásztoraink elsőrendűen a Károli-féle Bibliára alapoznák az igehirdetést, a többi fordítást egyfajta segédkönyvként hasznosítanák. Nagyon sokan a főtiszteletű zsinati atyák közül nem osztották a véleményemet…*

▼: Érdekes, amit mondasz, és meg is lep. Nem tudtam erről a javaslatodról. Én sem kötném meg ezt zsinati határozattal, ha rajtam állna, de érdekesnek tartom azt – minthogy folyamatosan többféle fordítást olvasok én is –, hogy vannak fordításváltozatok, amelyek beépülnek mint kanonikus esemény, mint nyelvtörténeti esemény, és állandóan arra szólítanak meg, olykor arra kényszerítenek, hogy az ember visszatérjen hozzájuk. Számunkra ilyen a Károli-féle fordítás vagy a németeknek a Luther-féle fordítás, az angoloknak a King James- (Jakab király-)féle fordítás. Mert megalkották az irodalmi nyelvet. Sőt, a nemzeti nyelvnek egy integratív eseményévé vált a Biblia. Én a Károli fordítást ma is a legerősebbnek gondolom, és ennek az az oka, hogy a pontosságra mint költői tettre törekszik, viszont nem hisz abban, hogy létezik pontos fordítás, hiszen a Bibliában sokféle műfaj megtalálható, versformában, elbeszélő költemény formájában stb.

■: *Arról nem is szólva, hogy a párhuzamos szövegekben izgalmasak az egymástól való eltérések is…*

▼: Nagyon izgalmasak. Az evangéliumokon belüli eltérések is nagyon izgalmasak egymáshoz képest. Az új fordítások, amelyeket olvasok és használok, számomra gyakran laposak nyelvileg. A nyelvnek ezt a sprődségét feloldják olyan közvetlenül érthető megoldásokkal, amelyek a szövegnek ezt a szent hagyományát irtják ki, hiszen a fordításnak azt is ki kell mutatnia, hogy lehetetlen maga a fordítás aktusa.

■: *Új köteted, a* Nevezd csak szeretetnek *tegnap került csak a kezembe, bár sok benne lévő verssel már találkoztam különböző lapokban. Az eddig olvasatlan szövegeid kapcsán, adott pillanatban éreztem egyfajta belső kényszert, talán egy pragmatikus késztetést a versek gyorsabb, jobb megértése végett, hogy kezdjem el hangosan olvasni őket. Erről mi a véleményed?*

▼: A vers megértése a hangos olvasáshoz kapcsolódik. Ez benne van a versnek a génjeiben, hogy hallott szövegként válik elkülönböző élménnyé az olvasó számára.

■: *Emlékezetem szerint, egyszer azt nyilatkoztad, hogy „minden, amit csinálok, hangból van…”*

▼: Igen, és örülök egyébként, hogy hangosan kezdted el olvasni, mert én is hangosan olvasok olyan könyveket, amelyek nagyon fontosak számomra. Például Kertész Imre *Kaddis a meg nem született gyermekért* című regényét hangosan fölolvastam magamnak, és a könyv akkor vált számomra teljessé, mert tulajdonképpen az ima hagyományához kötődik, ami egy hangos liturgikus tett. A versek fölolvasása vagy hallása és meghallása még mindig fontosabb számomra, mint az olvasása. Én naponta olvasok kortárs szövegeket, verseket, fontosnak tartom, hogy felfedezzek fiatal költőket a magam számára, hogy a magam kánonját megalkossam. Így szoktam versekre vadászni, és rá-rábukkanok egy-egy költőre, egy-egy elinduló életműre. És ezek a felfedezések a saját hangommal is összefüggésben vannak valahogy, a hangom révén fedezem fel magamnak ezeket a verseket.

■: *A kötet darabjainak szinte mindegyike szabadvers, nemrég nyilatkoztad, hogy meggyőződé-*

ses modernista vagy, bár az is felróható vétkedül, hogy a klasszikus formákat, például a szonettet is műveled. Miért véled úgy, hogy a forma és a ritmus mindennél fontosabb egy versben?

▼: Azért, mert hiszek abban, hogy a vers a testi megértés révén, és nem mentális megértés által válik a magunkévá, hiszek abban, hogy a vers mint egész szólít meg bennünket, mint valamiféle egészben létező lényekként szól hozzánk. És elsőre, amikor a vers megszólít, nem baj, ha nem ismerem fel minden stílusjegyének a finomságát, a licentia poeticának ezeket a furmányos játékait, elég, hogyha megszerez magának.

■: *In integrum…*

▼: Így van: mint személyt szólít meg engem. Utána föltehetem azt a kérdést, miért is van az, hogy az a vers ennyire meg tudott szólítani. Én egyébként azt szoktam mondani a diákjaimnak – ugye drámákat olvasunk közösen –, hogy a drámát egy ültödben kell elolvasnod elsőre. Nem arra kell törekedni, hogy minden elemét rögtön megértsük, hanem arra, hogy belekerüljünk a dráma világába. Ugye, az a világ, amelyben mi élünk, nem érthető, mégis a mi világunk, és minthogy a mi világunk, és benne vagyunk ebben a világban, a megértéshez elengedhetetlenek ezek a folyamatos testi tapasztalatok és megérintettségek. A dráma valóban egy univerzumot, egy organikus életképződményt tár elénk, jobb, ha előbb belekerülünk, és belülről tesszük fel a kérdéseket arra vonatkozóan, hogyan is épül fel strukturálisan ez a szöveg. Ez vonatkozik a versre is. Ha a vers egyszer megszerzett engem magának, ha megtörtént bennem, akkor már nem is biztos, hogy szükséges szikével közelítenem hozzá.

■: *Amúgy nem véletlen, hogy a dráma és a vers elég közel állnak egymáshoz.*

▼: Történetileg is közel állnak egymáshoz, hiszen a nyugati kultúrában ezer éveken át versben írták a drámákat, de gondoljunk a távol-keleti kultúrákra, a japán nó drámában sokféle tradicionális japán versformát találunk. Mert nem elolvasásra, hanem nyilvános előadásra szánták ezeket a műveket, így csak hangzásként lehetett őket fölfogni. A görög drámákban sokféle versformát látunk, a középkori szövegekben is. Az, hogy prózában írunk drámát, az egy „modernista" fordulat, nagyon fiatal fejlemény.

■: *Van még egy gondom, Visky András: abban abszolút egyetértünk – én magam is gyakorlom –, hogy első olvasásra csak egészében próbálom felfogni és elfogni a verset, de minden valamirevaló versnek vannak mélyebb rétegei, illetve megértési szintjei. Ha az ember fiának sikerül elérnie, kibányásznia ezeket a mélyebb-magasabb megértési szinteket, gyakran szembesül egyfajta befogadás-szociológiai, avagy kultúrantropológiai problémával. Tudniillik a verseid át vannak itatódva bibliai motívumokkal és elemekkel, és nagyon sok a személyes utalás, de sok más név, fogalom is kerül a szövegeidbe. Ahhoz, hogy az ember ezeket is megértse, ismernie illene a Bibliát, másrészt ajánlatos ismernie a Te, a Ti élettörténeteteket, illetve azokat a személyeket, akik név szerint is megjelennek. Tehát nagyon sok „mellékes" kulturális ismeret szükséges ahhoz, hogy ezeket megértse az ember. Hát nem hiszem, hogy ma olyan sokan tülekednének, hogy mindezt próbálják egészében fölfogni. De mi lesz, teszem azt, ötven év múlva? Ki fogja tudni, ki az a Röhrig Géza vagy Balassa Péter satöbbi, satöbbi? Van egyáltalán jövője ilyen szempontból a versnek?*

▼: Amennyiben jelene van… A kérdés az, van-e jelene a versnek. Én nem szoktam siránkozni emiatt. Ugyanis azt látom, a vers lehet, hogy olvasott szövegként az irodalom perifériájára szorult, de felolvasott szövegként nem. Azt tapasztalom, hogy amikor az ember megjelenik

egy felolvasóesten, és a saját verseit kezdi olvasni, akkor ezek a szövegek meglepetéseket tudnak okozni olyanok számára, akik egyébként engem könnyen bekategorizálnak – nem feltétlenül helytelenül – az intellektuális költők dobozába. Ebben van igazság, nekem ez az alkatom, érdekel a filozófiai gondolkodás, a teológiai gondolkodás, folyamatosan olvasok bölcseletet. Talán ilyen bölcsész alkatú vagyok, akit viszont érdekel a performativitás kérdése, hogy hogyan tud megtörténni és közösségi élménnyé válni egy szöveg. Az, hogy hogyan tűnnek el nevek, hogyan tűnnek el beszédmódok, ami azt jelenti, hogy megértési szintek és lehetőségek egy kultúrában, ezek kikutathatatlan mozgásai – azt hiszem – a kultúrának. Nem hiszem, hogy ezt kontrollálhatjuk, vagy az volna a feladatunk, hogy kontrolláljuk. Az rendkívül fontos, hogy a saját életünknek és a saját korunknak krónikásai legyünk, tehát hogy olyan anyaggal bírjunk, ami meg tudja ragadni ezt a kort, és olyan lenyomatokat enged meg magának, mint ahogy a kőzetekben látjuk a korábbi koroknak a fosszíliáit, amelyeket sokszor, amikor megtaláljuk, nem ismerjük őket, de meghívnak bennünket a kutatásra, hogy elhelyezzük a leletet egy időfolyamatban. Mondjuk, a vers arra hívna meg bennünket, hogy elhelyezzük a vers történetében, és átélhetővé váljon a számunkra, akik nem vagyunk kortársai sem a szerzőnek, sem a nyelvnek, amelyen a vers született. Legutóbbi, izgalmas eseménye a magyar irodalomnak Petőfiné Szendrey Júlia verseinek a publikálása. Meglepően erős szövegek vannak közöttük. Az irodalom önmozgása tele van meglepetésekkel, felejtésekkel és felbukkanásokkal, eltűnésekkel és fölfedezésekkel.

■: *De így érdekesebb is, mintha egy az egyben mindenről tudnánk, mindent elfogadnánk. Amíg ezeket mondtad, egy ókori példa jutott eszembe: Arisztophanész vígjátékai. Az ő ókomédiáiban rengeteg olyan utalás van, amely ma már érthetetlen, sok olyan név, amelynek a viselőjéről halvány gőzünk sincs, hogy kicsoda. De akkor a jelenben a jelenről csinálta, és sokszor ott ült a nézőtéren az, akit kifigurázott.*

▼: Minthogy dramaturgként dolgozom, tudom azt, hogy amikor előveszünk egy ilyen szöveget, akár az antikok, vagy akár Shakespeare drámáit, akkor azokat hozzá kell igazítani a mai megértési szinthez. A színház ráadásul egy egészen speciális tudással bír. Tudjuk azt, hogy az a szó, az a mondat, amely elhangzik a színpadon, és nem jut el a közönségig, nem érinti meg a közönséget, az a szó már elszáll, senki nem fog felállni a nézőtéren, hogy mit is mondtál? Nem tudunk ahhoz a mondathoz visszatérni, ezért Shakespeare szövegéből is ki kell emelni azokat az ő korára jellemző műveltségelemeket, amelyek a szöveget ma inkább megakasztják, nem engedik, hogy azonnali legyen. De mi a színpadon valamiféle azonnaliságra törekszünk, arra a jelen időre, amit meg tud csinálni az előadás. Minden költőre, Ady publicisztikusabb verseire is vonatkozik, hogy nem érthető belőlük minden, mert máris meg kéne feleltetni valamiféle pillanatnyisággal, vagy általában a datált versek arra intenek bennünket, hogy valami történt, valami visszhangoztatja a versnek ezt a világát. De egy költő esetében vagy egy író esetében az életmű visszhangoztatja az egyes szövegeket, és erre is vonatkozik az, hogy a szöveg önmagát értelmezi, mint ahogy a Szentszöveg is ezt teszi. Ezek a belső visszhangok értelemmel tudnak felruházni olyan szövegeket is, amelyek elvontabbnak mutatkoznak. Akár most is, ebben a könyvben is, a könyvnek az egésze, a szerkesztettségnek a módja – ami önmagában egy gesztus egyébként – segíthet abban, hogy a megértés felé indítsa el az olvasót.

■: *Fel is jegyeztem néhány nevet a könyvedből, azokat, akiknek verset ajánlasz, mint a már említett*

Röhrig Géza, illetve Ascher Tamás, Gyimesi Éva, Kertész Imre, meg vannak azok a személyiségek: Balassa Péter, Borbély Szilárd, akiket a szüleiddel együtt egyfajta gyászmunka során emeltél fel és ki. Róluk mondanál néhány szót?

▼: Ezeknek a verseknek némelyike „alkalmi", de az alkalmiságon nem azt értem, hogy megrendelt szövegek volnának, hanem valami erős megszólítottságban volt részem, például amikor Ascher Tamásnak és Gáspár Ildikónak a *József és testvérei* című előadását láttam – amit nagyon szeretek és sokra tartok –, akkor fölmerült bennem a *József és testvérei* című versem, amely már megvolt akkor, pontosan ezt az attitűdöt tükrözi, és utólag dedikáltam Ascher Tamásnak, akivel a versen kívül is beszélgetek.

■: *Tehát egyfajta véletlen együttrezgés, szinkronizmus esete forog fenn?*

▼: Így van, nem tudtam letagadni magam előtt ezeket a belső visszhangokat, amelyeket egymáshoz képest keltettek ezek a művek, egy színházi előadás és egy versszöveg. Röhrig Géza esete más, vele a '90-es évek elejétől baráti viszonyban vagyunk. Ő sokszor részt vett a táborainkban, vittük magunkkal a Lesi tóhoz vagy Illyefalvára. Ő már akkor verseket írt, én az első könyvét, a *Hamvasztókönyvet* nagyon nagy dobásnak gondolom, jól emlékszem a megjelenésére, a *Múlt és jövő* adta ki, ráadásul könyvtárgyként is meglepően különleges. Cs. Gyimesi Éva nagyon közel állt hozzám. Ez a vers úgy született, hogy emlékkönyvet adott ki az egyetem az ő tiszteletére, és abba írtam. Ez valóban egy „alkalmi szöveg", a szónak ebben a szoros értelmében. Balassa Péter halála, noha fel lehetett készülni rá, mert tudtuk, hogy el kell távoznia közülünk, mégis nehezen feldolgozható élmény volt számomra, és a kilencvenedik zsoltár átírásával próbálkoztam. Elsiratása Balassa Péternek ez a vers.

■: *Ami nagyon megérintett, az a Borbély Szilárd halálakor írt,* A 64. Shakespeare-szonett kezdősorára *című versed, „Látván az idő, zord kéz, hogy töröl". Én is jól ismertem Szilárdot, jóval önkéntes távozása előtt járt nálunk a Törzsasztal meghívottjaként. Meglepő mértékben megnyílt előttem a beszélgetésünk alkalmával, sok mindent elárult magáról…*

▼: Számomra tragikus az a mód, ahogyan ez a szöveg megszületett, hiszen leköteleztem magam a *Látónak,* hogy a Shakespeare-számukba egy szonettjének első sorából kiindulva írok egy szonettet. Miközben ezzel a feladattal bolyongtam az Egyesült Államokban, és New Yorkból repültem Indianapolisba, odaérkeztemkor ért utol a Szilárd halálát bejelentő sms. Ez mélyen érintett engem, hiszen utolsó beszélgetésünk alkalmával megegyeztünk abban, hogy a következő nyáron eljön hozzánk, a mi táborunkba, ahol volt már egyszer a családjával, és nagyon jól érezte magát. Közben megjelent a *Nincstelenek* kötete, a drámái, a színházi oeuvre-je is nagyon szépen kibontakozott. Neki nagyon erős volt a dramaturgiai javaslata, azok közé az írók közé tartozott, akik színházban gondolkoznak, nem csak szövegben, azon kevés szerzők közé tartozik, akik számára a színházi forma vizsgálata izgalmas egy drámaszövegen belül. És szembesülnöm kellett azzal a ténnyel, hogy ez a mi egyhetesre tervezett együttlétünk már nem bír létrejönni. Úgy éreztem, hogy a Shakespeare-szonett első sora és minden erről a hiányról beszél nekem, ott, éjfél után, a szinte teljesen üres indianapolisi repülőtéren. A lebegésről, az égben lenni, leszállni a nagy térségbe, a repülőtér betonoszlopai, üvegborításai, amelyeket a 2001. szeptember 11-i tragédia után építettek, és amelyek speciális építészeti lenyomatai a félelemnek. Ezzel a halállal, ezzel az emberi törékenységgel nagyon rímelt számomra, a szonettbe azért írtam bele Szilárd nevét…

■: *Több helyütt utalsz rá, ki is mondod, hogy a Szentírás és az életed történései mellett nagy hatással volt rád Samuel Beckett és Kertész Imre. Beckett befolyása rád, a színházi emberre, „érthető", nincs is szándékomban erről faggatózni. Ami Kertészt illeti, ott van a kötetben az egyik nagy, döbbenetes poémád,* A fogadás. *Ez a szöveg mennyire született Kertész Imréből, ha jól tudom, egyfajta drámai applikáció is történt?*

▼: Én Kertész Imrét a *Gályanapló* szövegeinek a publikációja idején és *A kudarc* című regénye miatt ismertem meg, és úgy tértem vissza a *Sorstalansághoz.* A *Gályanapló* szíven ütött, *A kudarcot* én sokkal nagyobb műnek tartom, mint ahogyan a köztudatban benne van. Pedig maga Kertész is többször beszél erről a naplóiban, hogy „Oslo tornyai" *(a Nobel-díj – szerk. megj.)* elfedik az ő életművét ahelyett, hogy megvilágítanák, mert egykönyvű szerzőként tartják számon. Ez a belső egyensúlya és tudatosan megépített gondolatarchitektúrája ennek az életműnek nem mutatkozik meg az olvasók előtt. Számomra *A kudarc* az egyik legértékesebb teológiai regénynek minősül, amit a 20. században írtak. Azután született meg a *Kaddis a meg nem született gyermekért*, majd a *Gályanapló.* A *Magyar Napló* megkért, hogy az utóbbiról írjak recenziót. Budai Katalin rovatvezető kért fel arra, hogy írjak a *Gályanaplóról.* Ennek a recenziónak érdekes története van: felmerült ugyanis a szerkesztőség részéről, hogy nem publikálják a szöveget, mert olyan dolgokat mondok a kötetről, hogy Kertész Imre meg fog haragudni. Én azt állítom a *Gályanaplóról,* hogy ez egy vallásos irat, egy lelkigyakorlatos könyv. És én igazolom szövegileg, hogy miért van így. Azóta persze, ez evidencia. Végül csak leadták az írást, megjelent, és csörgött a telefon a szerkesztőségben, Kertész Imre kérdezte, ki ez az ember, aki ezt a recenziót írta.

■: *Addig nem ismertétek egymást?*

▼: Nem. E recenzió miatt ismerkedtünk össze. Akkor írt nekem egy nagyon szép levelet, megköszönte a szöveget, és azt írta, hogy az egyetlen értő írás erről a könyvéről, de nem csodálkozik azon, hogy ez az írás éppen Kolozsváron született meg, mert kiderült számára, hogy a saját fogságtapasztalatom nézőpontjából olvasom le ezt az egészen fantasztikus konstrukciót. Ez is egy „konstrukció", mert se nem napló, se nem regény, hanem egy tudatregény ez a könyv. Számomra mindmáig olvasható. Az is fontos élmény, hogy kezdtem odaadni az apámnak a Kertész Imre szövegeit, mondván, nemigen ismerem ezt az embert, de ezek a gályanaplótöredékek, melyek különböző lapokban jelentek meg, és az, hogy *A kudarcban* hogyan bontja ki „az ember mindenképpen hibás egy kicsit" camus-i sort, és hogy az embernek miért kell mindenképpen a kudarcra törekednie, azért érdekes, mert Kertész Imre Thomas Bernhardtól veszi át és formálja újra ezt a gondolatot. A *Kaddisban* meg is jegyzi ezt, és ugyanezt a gondolatot megtaláljuk Samuel Beckettnél is, hogy a kudarcra törekedni kell. Tehát egy olyan írónemzedékkel van dolgunk, amelynek a tagjai azt gondolják, hogy a nyugati kultúra nem tudta megélni teljes kudarcként azokat a szörnyűségeket, amiket produkált ez a civilizáció. Amit ez a civilizáció hozott létre, azokat a szörnyűségeket nem tudta valódi kudarcként megérteni és a maga mély sötétségében átélni, hanem akcidenciaként, balesetként élte meg. Emiatt állítja Kertész egyébként, hogy a nyugati kultúrának nem sikerült egy valódi katarzison átmennie. Engem kezdett izgatni, beszéltem vele személyesen is ezekről a kérdésekről, a nyilvánosság előtt is beszéltem vele erről, hogy mit gondol ő a katarzisról, mit jelent számára a megtisztulásnak ez a módja, hiszen ez végső soron vallási terminus. Tradicionális értelemben egy vallási terminussal van dolgunk…

■: *És mellesleg a színházhoz is van köze…*

▼: Igen, úgy, hogy maga a színház is oda vezeti vissza ezt az igényünket, hogy középre állítsuk magunkat, és a Gonoszt mintegy összesűrítve kiűzzük önmagunkból.

■: *Hadd zárjuk a beszélgetésünket azzal, hogy nagy érdeklődéssel olvastam a* Litera.hu *oldalain egy esztendeig tartó* Bibliaóra-*sorozatodat. Már akkor felmerült bennem a gyanú, hogy ez nem fog ennyivel befejeződni, és azóta nyilatkoztad, hogy könyv lesz belőle, egyfajta családregény. Jelenleg hogyan állsz ezzel a szöveggel?*

▼: Mindenekelőtt egy kiadói határidővel van dolgom... De én szeretem a határidőket, mert jó, ha nyomnak engem, mert így naponta ezen a könyvön dolgozom. A könyv formailag, mint konstrukció, már kialakult.

■: *Ilyen rövid, töredékes szövegtestekből épül, amilyenek a Literán olvashatók?*

▼: Még rövidebbek és hosszabbak is lesznek benne. Kétfajta hagyományhoz szeretnék visszamenni. Az egyik a homília, a beszéd, a másik hagyomány a tanítás. És ebbe a két hagyományba szeretném beleírni ezt a könyvet, hogy hogyan viszonyul egymáshoz egy személyes nézőpont. Egy családnak a története és a bibliai szöveg által kínált nézőpont. Tehát hogy az időnek a kitágítása volna ez a Szentírás kontextusába elhelyezett családtörténet, ami egyszerre kiemeli a történelemből egy családnak a történetét, így nem az én családom története lesz, hanem *egy* családé, ahol van hét gyerek, ahol hiányzik egy apa, aki aztán megjön a börtönből, és elkezd hátborzongató dolgokat tanítani a szószékről, ahol én felfedezem magamnak őt, és mesteremmé válik. Ez a könyv – amelyben a te édesapád is benne lesz, az ő történeteit is összegyűjtöttem – most íródik naponta, és egy sajátos formájú regény lesz. Van, aki azt mondja, hogy ez nem próza, hanem egy nagy prózavers, szabadvers-utánzat. A töredékek egymás mellé helyezése volna a játék benne, ami azt jelenti, hogy azt szeretném, ha egy töredék önmagában értelemmel bírna, és az elbeszélésen belül is értelmet nyerne. Most még ott tartok, hogy levéltári anyagokat is nézek, dokumentálódom, hátravan egy bukaresti utam is, további kiegészítések végett. Ez egy sajátos Gulag-regény, legalábbis efelé megy.

■: *A könyv valósága és a „valóságos valóság" között milyen a viszony?*

▼: Én a könyv közvetlen valóságosságával nem nagyon törődtem, hiszen fikció, miközben azok a személyek, akik szerepelnek benne, például az a bizonyos Livezeanu őrnagy, aki a lágerünket felügyelte, valóságos személy. De próbálom valahogy rekonstruálni ezt a figurát benne, avagy Paul Gomát vagy Nicolae Balotăt vagy Adrian Marinót, akik ott voltak a lágerfaluban, és ismert személyiségeivé váltak a román és az európai kultúrának. Ezek mind-mind valóságos személyek!

■: *Döbbenetes a román kultúrának ez a lágerbeli „kínálata".*

▼: És nagyon érdekesek az élettörténetek is, hogy mi lett velük azután, ez fontos és érdekes számomra. De ebben a könyvben a láger utáni életük talán nem lesz benne, az, meglehet, egy következő könyv tárgya.

■: *Bele se férne...*

▼: Pedig érdekes dolgok vannak. Például az, hogy Nicolae Balotă, akit én Nicu bácsinak szólítottam, és aki olyan volt nekünk, mint egy jóságos, szelíd, finom nagybáty, aki anyanyelvi szinten beszélt magyarul, nos, hogy miért vált ő a román értelmiség egyik fő besúgójává. Ezek elképesztően nehéz kérdések. És hogy mi ez a vita

Adrian Marino körül – akit személyesen ismertem, én akkor még kisgyerek voltam persze, ő meg felnőtt ember, aki a börtönből jött a lágerfaluba –, akivel Kolozsváron a kapcsolatunk '89 után szépen visszaépült. Mivel egyre több levéltári anyagra bukkantam, a következő könyv talán arra is tudna válaszolni, hogy a saját 1300 oldalas titkosszolgálati dossziémat hogyan tudnám feldolgozni, megírni és rekonstruálni. Mert az 1300 oldalból közel 700 csak lehallgatási jegyzőkönyv. Lehallgatták azt az albérletet, ahol a feleségemmel laktam, ahol a különböző beszélgetések folytak. Ezeket a szövegeket most románul olvasom, egy elképesztő fanyelven románra fordították. És már önmagában létrejön a jelentéseknek egy nagyon izgalmas tere, hogy miről is beszélhettünk mi akkor, hogy a hatalom számára mi érthető ebből, milyen kivonatok, félrehallások kerekedtek mindebből, milyen humoruk tud lenni ezeknek a helyzeteknek, hiszen a hatalom nem értette se a filozófiát, se a teológiát, meg a kortárs magyar irodalmat sem.